

Izvorni znanstveni rad
UDK 330.101.8
330.368:330.1
330.342.143
Primljeno: 15. veljače 2012.

Političko-ekonomska kriza kapitalizma i kriza njegove ekonomske teorije*

BOGOMIR KOVAČ**

Sažetak

Autor pokazuje da konzistentna teorija tržišta i modernog kapitalističkog sustava ne postoji. Moguća je samo pojmovna analiza koja više otkriva metodologije različitih teorijskih putanja i komparativnu analizu različitih gledišta i teorijskih proturječja u odnosu spram povijesne zbilje. Temeljni je teorijski pothvat Strpićeve analize što nudi plodnu jezgru objašnjenja tržišnog društva i kapitalizma. Traganje za modernom političkom ekonomijom otvara tri aspekta krize kapitalizma i njegove ekonomske teorije. Politička strategija *laissez faire* na početku XX. stoljeća dovela je do Velike depresije (1929-1933) i teorijskog i političkog obrata u kejnzijanzizam (1936). U sedamdesetim je velika stagflacija (1971-1980) otvorila put neoliberalnoj teorijskoj kontrarevoluciji (1972). U razdoblju Velike recesije (2007-2012) nameće se potreba novoga teorijskog zaokreta na putu antineoliberalizma. Tržišnu ekonomiju i njezinu nevidljivu ruku ne možemo jednostavno potisnuti u zatvorene teorijske sustave; ono što su ekonomisti previđali jest upravo ta simplifikacija i apstrakcija od realnih odnosa. Strpićev teorijski projekt Moderne Normale i *matrix*-kapitalizma omogućava novo čitanje nesumjerljivosti teorijskih paradigmi, ne kao jedinstvena teorija, nego kao razvojni projekt koji tek može objasniti karakter sadašnje krize i dinamički razvoj moderne transformacije kapitalizma.

Cljučne riječi: kritika političke ekonomije, kapitalizam, kriza ekonomske teorije

* Prilog teorijskoj raspravi o knjizi Daga Strpića (2010), održanoj 24. rujna 2010, u kojoj je i autor ovog teksta sudjelovao. Podsjećamo da je glavnina priloga s te rasprave objavljena u tematskom broju *Politička misao* 4/2010, str. 5-182 – op. ur.

** *Bogomir Kovač*, redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani na Katedri za ekonomsku teoriju i politiku, Katedri za međunarodnu ekonomiju (pridruženi član) i Katedri za poduzetništvo (pridruženi član).

1. Neke uvodne teorijske refleksije za političku ekonomiju normale

U desetljećima ekonomskog prosperiteta kritička ekonomska teorija društvenog razvoja uvijek izgleda suvišnom, optimizam privrednog rasta i razvoja naprosto zatvara teorijsku perspektivu. Danas je jasno da Velika recesija, kako neki nazivaju sadašnju strukturnu sistemsku krizu kapitalizma, postaje slična velikoj svjetskoj krizi tridesetih godina, nazvanoj Velika depresija. Postoji duga historija ekonomskih kriza, a kratka historija teorija o tim političko-ekonomskim zbivanjima. Problem je u tome što neke krize nisu samo cikličkog značaja, nego imaju sistemski karakter, što destruktivnost i dugoročnost kriza ne možemo više objasniti uobičajenim teorijskim pristupima, što krize ne možemo ni riješiti običnim i tradicionalnim mjerama anti-cikličke ekonomske politike. U momentu kad se ona pokazuje kao strukturna, kao dugotrajna faza dubokog prestrukturiranja kapitalističkog sustava, domet sadašnjih ekonomskih, pa i političkih teorija postaje premali.

U vidno polje zato dolaze teorijske rasprave koje žele ponuditi ili novu paradigmu teorijskog pristupa ili pak reafirmaciju nekih starijih teorijskih pristupa. Nije slučajno da na kognitivno područje sadašnjih kriznih cikličkih kretanja ponovo stupa teorija dugih valova kapitalističkog razvoja (Arrighi, 2009), da opet postaje aktualna analiza ekonomskih sistema (Thatcher, 2007), da postaju prodorniji heterodoksni pristupi kao što su neoinstitucionalna i evolucionistička teorija (O'Hara, 2008), teorija kompleksnosti ekonomskih sistema (Amable, 2003), pa reafirmacija neoavstrijske ekonomske škole (Boettke, Luther, 2009), a osobito zanimanje pobuđuje postmarksistička "metastrukturna" teorija moderne (Bidet, 2008; Kovač, 2009). Zajednički temelj tih pristupa jest da dugoročne cikluse ili sistemske promjene razumiju kao dugoročno sistemsko odstupanje od normalne reprodukcije kapitalističkog sustava. Osnovna ideja "normale" u političkoj ekonomiji proizlazi iz dinamične ekonomske stabilnosti samoregulativnog sustava tržišne privrede i njegove političke i društvene legitimnosti. Velika kriza uvijek znači dugotrajnu fazu dubokog prestrukturiranja sustava, neko novo i neobično odstupanje od normale ili pak traganje za novom normalom. Velika je kriza, prema tome, put stvaranja novih sistemskih institucionalnih promjena i ekonomskih politika, pa time i prolegomena za nove teorijske uvide, često kao promjena teorijskih paradigmi u Kuhnovu značenju razvoja znanosti.

Fenomenologija "odstupanja od normale" nije jednostavna. Posebno se u tome izdvaja marksistički pristup. Najlakše takvo odstupanje možemo razumjeti kao nešto slučajno, kratkoročno, parcijalno; kriza je tada samo privremena disfunkcionalnost sustava. To je obična percepcija ekonomskih teorija, koje više polaze od analize tržišne privrede nego od političke ekonomije tržišnog društva. Marksizam je, nasuprot tome, krize uvijek vezivao uz suprotnosti, lomove struktura, potencijalne ili realno moguće revolucionarne promjene.

Međutim, u pozitivističkom svijetu deskriptivni totalitet, poslužimo li se dijalektičkim jezikom, obično vodi do drugog važnog raskršća. Naime, ljudi obično reflektiraju krizu kao divergenciju između objektivno mogućeg ekonomskog razvoja i subjektivnih političkih očekivanja. Ekonomska je kriza s tog aspekta uvijek povezana s političkom krizom, što je Habermas odavno nazvao krizom legitimacije. Velike su krize zato uvijek i krize socijalne integracije, duboke destabilizacije mehanizama vladavine sistema, krize ideologija i gubitka identiteta. Zato je u marksističkoj tradiciji kritička politička ekonomija uvijek željela u krizi prepoznati potencijal “revolucionarne situacije” sistemskih promjena i posebno odgovornost političkog subjekta kroz uvid o klasnoj borbi na putu od “pasivne evolucije” do “aktivne revolucije”.

Postoji i treći uvid. U analizama kriznih situacija obično polazimo od specifičnih situacija, konkretnih političko-ekonomskih zbivanja, manje u tim kriznim razdobljima ima traganja za nekim općenitim zakonitostima kapitalističke privrede. Reinhartova i Rogoff (2011) zapravo su čitavu analizu 800 godina financijskih kriza označili kao razotkrivanje iluzije, pokazujući da su vrijeme, status i objašnjavanje krize uvijek nešto posebno. Prevladava teorijska analiza konkretizacije i neapstrahiranja kriznih momenata i procesa. Marksistička politička ekonomija, nasuprot tome, primarno je uvijek željela otkriti taj fenomen apstraktnog, općenitog u robnoj proizvodnji, pa u kapitalu i kasnije u kapitalizmu. Ona polazi od formalne mogućnosti i sadržajnog određenja krize na visokoj razini apstrakcije i puno pažnje unosi u teorijsko procesiranje konkretizacije kao totaliteta ekonomske, društvene i političke krize, koja se na kraju sliva u proizvodnju društvenih promjena, od “pasivne evolucije” do “aktivne revolucije”.

Uvodno je potrebno skrenuti pažnju i na važne strukturne promjene koje su se dogodile između sadašnje Velike recesije i Velike krize u tom dugom XX. stoljeću, kako ga je nazvao Arrighi. Naime, promjena institucionalne strukture kapitalizma poslije II. svjetskog rata, uspon socijalno-tržišnog sistema i države blagostanja, utvrđivanje centralno-bankarskog sistema i financijske strukture kao relativno neovisnog dijela sistema, pa i kombinacija aktivne ekonomske politike za stabilizaciju zaposlenosti i rasta doveli su do uspostavljanja “liberalnog kolektivism”, da parafraziram Keynesa. Ta oznaka dobro objašnjava političko-ekonomski sadržaj modernog kapitalizma i njegova cikličkog kretanja u putanji “dugog XX. stojeća”. Poratni tip liberalnog kapitalizma rezultat je političkog dogovora kako omogućiti ekonomski odgovoran politički mir, socijalnu sigurnost građana i relativno brz privredni rast.

Ideja “liberalnog kolektivism” znači podržavanje ideologije tržišne slobode i državne odgovornosti za socijalnu pravdu. Ona označava nužnost državne intervencije na mjestima koja su potrebna za usavršavanje funkcioniranja kapitalistič-

kog sustava. Međutim, to je rezultanta poratnog stanja realne ekonomije, političkog pragmatizma i ujedno duboke teorijske diskusije o konceptu liberalnog i državnog kapitalizma u razdoblju 1942-1952, pri čemu je presudnu ulogu imala Keynesova teorijska revolucija. Razvoj države blagostanja, međutim, mnogi su shvatili kao etatizaciju kapitalističkog društva. Do važnog obrata dolazi krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, što zbog tadašnjih ekonomskih kriza, od inflacije u centru do krize dugova na periferiji svjetskog kapitalističkog sistema, ali mnogo više i kritičnije zbog oštře političke krize legitimnosti.

Ideološki zaokret protiv vodeće kejnzijanske doktrine doveo je do opadanja povjerenja političkih subjekata u vladavinu ekonomske politike i institucija države. Politička vlada, ako ostajemo u općim okvirima, mora se sada odlučiti između pravila tržišnog sistema i diskrecijskih prava svojeg intervencionizma. Odjednom liberalno postaje važnije od kolektivnoga. Tržišna decentralizacija, privatizacija i deregulacija dovele su do institucionalnih promjena, koje su više podržavale poslovnu individualizaciju nego kolektivizam, a sve više prevladava logika financijalizacije i globalizacije tržišta. Kolektivizam se gubi, primarno postaje sve što se idejno, politički i ekonomski vezuje uz institucionalni sustav političko-ekonomskog liberalizma. Opet možemo sve to jednostavno sistematizirati kao “globalni liberalni kapitalizam” (Centeno, Cohen, 2006). Ekonomska teorija postala je više instrumentalna nego kritička, više pozitivistička nego normativna, više kvantitativna nego kvalitativna.

Možda više kao uvodnu metaforu uz raspravu o Strpićevoj knjizi mogu spomenuti i P. Samuelsona. U jednoj kolumni u *Newsweeku* (13. 4. 1970) on opisuje legendarnu raspravu o budućnosti kapitalizma između J. Schumpetera i P. Sweezyja kao jedan od najvećih intelektualnih događaja u svom životu. Naime, u *Harvard Littauer Auditoriumu* održana je godine 1947. rasprava između Schumpetera kao “enfant terriblea” austrijske škole i Sweezyja kao jednog od najbistroumnijih mladih harvardskih ekonomista, poznatih po marksističkim pogledima. Schumpeter je u svojoj interpretaciji polazio od teze da su osnovni čimbenici razvoja inovativni poduzetnik i tržišna konkurencija (Schumpeter, 1942), dok Sweezy središnji pokretač razvoja vidi u kapitalističkoj akumulaciji (Sweezy, 1942). Obojica dokazuju inherentnu nestabilnost kapitalizma, Schumpeter kroz opadanje konkurencije, Sweezy kroz ograničenje akumulacije i profita.

Schumpeter je tada prvi put javno pokrenuo ono slavno pitanje – hoće li kapitalizam preživjeti. I Schumpeter i Sweezy odgovaraju niječno. Schumpeter mogućnosti kapitalističke transformacije vidi u “konstruktivnoj destrukciji”, Sweezy više govori o sveobuhvatnoj krizi sistema. Moderator rasprave, slavni profesor W. Leontieff, tada je ironično zaključio kako je kapitalizam neosporni pacijent, ali je dijagnoza bolesti različita. Na jednoj strani Sweezy želi pokazati da kapitalizam

boluje od neizlječivog karcinoma, dok po Schumpeteru kapitalizam umire zbog neurotičnih simptoma, ljudi naprosto gube povjerenje u njegove izvorne sposobnosti. Marxov duh bio je nekakav tihi sudionik te diskusije, sjeća se pomalo romantično Samuelson. Teorijska analiza i historijska iskustva tada su ukazivala na željenu veliku promjenu kapitalizma, slično kao danas. Razlika je možda samo u tome što Marxa u sadašnjoj diskusiji više nema.

U tim gabaritima možemo, dakle, razumjeti Strpićevu knjigu *Karl Marx i politička ekonomija Moderne* (Strpić, 2010), koja otvara pitanja cjelokupnog razumijevanja sadašnje krize kapitalizma, pokazujući da ključni izlaz iz krize moderne političke ekonomije možemo ipak naći kod samog Marxa. Teorijski luk zato polazi od "Marxa koji nedostaje" na početku knjige pa sve do analize "globalizirajućih socijalnih ciklusa" i strukturne krize kapitalističkog sistema koji Strpić metaforično naziva "matrix-kapitalizmom". Strpićeva je namjera više teorijsko-metodološka nego teorijsko-analitička, više naglašava krizu teorije, posebno nedostatke kritike političke ekonomije koja se izgubila u posljednjim godinama, nego što nam nudi kritičku analizu povijesnih zbivanja u okviru sadašnje Velike recesije. Razlog takvog pristupa relativno je jednostavan. Strpićevo djelo sadržava logičan izbor ponajboljih njegovih tekstova iz bliske, pa i dalje prošlosti kojima sada u novoj arhitekturi knjige autor daje posve nova značenja. Naravno, da je knjiga nastala kao nova sustavna analiza sadašnje krize, mogla bi imati sasvim obrnut redoslijed, počevši od sadašnje krize (globalnih političko-ekonomskih ciklusa matrix-kapitalizma) do načina novog analitičkog objašnjenja (Moderna Normala) i sve do Marxa i njegova apstraktnog sustava kapitala. Teorijski je luk, dakle, zatvoren u točki koja mora objasniti zašto i kako bismo uz Marxov kategorijalni aparat mogli doći do novih teorijsko-metodoloških objašnjenja krize.

2. Krizna ekonomija velike recesije i treća kriza ekonomske teorije

Polazim od teze da kriza centra svjetske ekonomije poslije 2007. (posebno u SAD-u i EU-u) nije ni naprosto financijska ili pak bankarska, nije ni fiskalna ni samo dužnička kriza država, nije naposljetku ni obična ciklička kriza, nego je sistemska kriza koja razotkriva inherentnu institucionalnu nestabilnost čitavog modernog kapitalističkog sustava. Taj uvid očito nije jednostavan. Početkom studenoga 2008. engleska kraljica Elizabeta II. posjetila je LSE radi otvaranja velike nove zgrade na Kingswayu i tada je, izravno kao što to samo monarsi mogu, odabranim ekonomistima i drugim teoretičarima postavila jednostavno pitanje. Zašto nitko od njih nije predvidio krizu i što je trebalo učiniti da se ona spriječi. Politički šok profesora bio je ogroman i tek osam mjeseci kasnije cvijet britanskih ekonomista u posebnom pismu objašnjava kraljici kako se radi o seriji međusobno zavisnih neravnoteža koje nijedna središnja sila nije mogla spriječiti, kao što nijedan ni kolektivni ni indivi-

dualni teorijski um nije mogao pravodobno prosuditi dubinu i širinu te velike krize. Teza da se radi o pogrešci kolektivne imaginacije teoretičara postala je dio široke političke i ideološke rasprave ne samo o realnoj krizi nego i o krizi teorijskih paradigmi i same komunikacije između ekonomista (*Financial Times*, 2009). Očito je presudnom postala i sama retorika, način govora i asimetrija rasprave između ortodoksne i heterodoksne ekonomske teorije.

Naime, pored financijskog buma postoji i teorijski bum neoklasične paradigme i neoliberalističke ideologije. Vašingtonski konsenzus nije bio samo političko-ideološka platforma globalnih institucija i politika, nego i teorijski okvir u kojem je preživljavala vladajuća teorijska paradigma. Krugman je početkom devedesetih godina govorio o neoklasičnom i institucionalnom putu, a poslije 2008. godine o tome da ekonomska teorija doživljava svoj crni srednji vijek teorijskih objašnjenja krize i mogućih rješenja (Krugman, 2009). Quiggin je stanje moderne ekonomije metaforički opisao kao “zombi-ekonomiju” (Quiggin, 2010), dok Roubini jednostavno govori o krizi samih ekonomista (Roubini, Mihm, 2010). Teorijska je poanta veoma jednostavna. Ne postoji konzistentna teorija tržišta i modernog kapitalističkog sustava, moguća je samo pojmovna analiza koja više otkriva metodologije različitih teorijskih putanja i komparativnu analizu različitih gledišta i teorijskih proturječja u odnosu spram povijesne zbilje nego što vodi do čvrste jezgre objašnjenja tržišnog društva i kapitalizma. Traganje za modernom političkom ekonomijom tako se opet otvara (Varoufakis, Halevi, Theocarakis, 2011).

Davne 1972. godine Joan Robinson razvila je tezu da je u okviru XX. stoljeća ekonomska teorija doživjela dvije krize (Robinson, 1972). Prva kriza u tridesetim godinama Velike depresije značila je zapravo kraj neoklasične liberalne škole samoregulativnog tržišta, minimalne države i ograničenja centralnog bankarskog sustava. Keynesov je zaokret J. Robinson oštromno prepoznala kao nesposobnost neoklasične teorije da kompleksno i dosljedno objasni prirodu tadašnje velike ekonomske krize. Iz te se krize poslije II. svjetskog rata razvija sustav reguliranog kapitalizma, mješovite privrede, relativno nezavisne politike centralne banke, socijalne države na osnovi ugovora između socijalnih političkih aktera i novog korporativnog upravljanja poduzećima. Nova institucionalna struktura svojevrsnoga “liberalnog kolektivismu” ili pak “socijalnog kapitalizma” bila je, dakle, odgovor na dugoročni ciklički zaokret Velike depresije.

Druga kriza ekonomske teorije, po J. Robinson, inicirana je problemima socijalnih odnosa između kapitala i rada. Naime, neprekidni poratni privredni rast donosi i značajan porast bogatstva i nejednakosti, pa se kao osnovni problem ekonomske teorije nameće teorija raspodjele. Međutim, gotovo genijalno jednostavna analiza J. Robinson, koja prvu krizu pripisuje ekonomskoj teoriji zato što nije objasnila “obim nezaposlenosti”, dok kod druge nije razumjela “sadržaj zaposlenosti”, ipak

dovodi do novog zaokreta. Stagflacijska kriza u centru i dužnička kriza na periferiji svjetskog kapitalizma dovode do radikalnog zaokreta ekonomske politike, institucija, pa i političko-ekonomske ideologije. Zaokret prema monetarnoj stabilizaciji cijena, liberalizaciji i deregulaciji tržišta, financijalizaciji, globalizaciji i privatizaciji znači uvođenje “globalnog liberalnog kapitalizma”. Teorijski odgovor opet je radikalna zaokret prema neoklasičnoj paradigmi, ideologiji tržišnog liberalizma i pragmatizmu političko-ekonomskih rješenja. Lucasova teorija realnih poslovnih ciklusa najbolje iskazuje neoklasični teorijski pristup, dok konceptualizacija tzv. velike moderacije (“Great Moderation”) znači opće podređivanje ekonomskih politika “prirodnosti” djelovanja tržišta.

Velika je recesija poslije 2007. otvorila pitanja povezanosti financijskih i realnih kriza, tržišnih ograničenja u odnosu na ograničenja ekonomske politike i regulacije. Postalo je jasno da ekonomska teorija analitički i ne može objasniti karakter krize, a nema ni rješenja za izlazak iz nje (vidi različite teorije objašnjavanja mogućih rješenja fiskalne konsolidacije, rješavanja krize dugova i zaposlenosti u EU-u). Radi se, prema tome, o tri razdoblja koja možemo sasvim jasno raspoznati: (1) Politička strategija *laissez faire* na početku XX. stoljeća dovela je do Velike depresije (1929-1933) koja je onda paradigmatički vodila k teorijskom i političkom obratu u kejnzijanizam (1936). (2) Realni kejnzijanizam “liberalnog kolektivizma” je zatim u sedamdesetim doveo do velike stagflacije (1971-1980), što je omogućilo neoliberalnu teorijsku kontrarevoluciju (1972). (3) U trećem je razdoblju pak realni neoliberalni pristup (vašingtonski konsenzus) postao jednom od osnovica Velike recesije (2007-2012), čime se urgentno nameće potreba novoga teorijskog zaokreta na putu nekakvog antineoliberalizma.

Ako je kejnzijanska ekonomska teorija kao rješenje prve krize (makro)ekonomske teorije isprva bila poricana, kasnije je postala dio neoklasične sinteze. Druga je kriza razotkrila tu shizofrenu situaciju na drugom polu, u mikroekonomskom fundamentu ekonomske teorije, ali sada u vidu kembričke kritike kapitala, koja je pak bila apsorbirana unutar nove sinteze – velike moderacije. U trećem se razdoblju tako vraćamo na novi stari put. Ako je kejnzijanizam označavao radikalni odmak od teorije ravnoteže i samoreglativnog kapitalizma, onda je neoliberalizam ponudio zaokret prema novoj velikoj sintezi (“velikoj moderaciji”), matematizaciji tržišne ravnoteže i funkcionalnoj teoriji stabilizirajućih anticikličkih ekonomskih politika. U toj teorijskoj paradigmi naprosto nije bilo mjesta za analizu krize, teorija se u svom apstraktnom svijetu toliko bezrezervno pouzdavala u svoje analitičke sposobnosti da su klasična poperovska “falsifikativnost” i vezanost uz empiriju postale potpuno suvišne.

Tako cikličnost ekonomske teorije proistječe upravo iz kriznih razdoblja ekonomske zbilje, ekonomske krize tek dovode do važnih teorijskih preokreta. Ali ov-

dje je za našu analizu važan drugi aspekt, problem apstrakcije i simplifikacije. Teorijska reakcija na Veliku depresiju bila je pomak teorije prema zbilji; kejnzijanzizam je dio toga teorijskog realizma. Na drugoj je strani neoliberalni zaokret sredinom sedamdesetih značio zaokret prema apstraktnoj teoriji. A teorijski svijet dinamičke ravnoteže, systemske efikasnosti i racionalnosti naprosto nije bio ni dovoljno širok ni interdisciplinaran da bi mogao upozoriti na mogućnosti nove krize, a kamoli spriječiti njezine negativne posljedice. Zato ekonomska teorija u sadašnjoj Velikoj recesiji nije shvatila ni mnogobrojne i kompleksne neravnoteže različitih povezanih tržišta ni strukturne cikličke promjene institucionalnih ekonomskih sistema. Zbog toga nije shvatila kako je presudna nova povezanost financijske i realne ekonomije, korporativnih i globalnih financijskih mreža. Taj metafizički karakter ekonomske teorije, koji je u samom središtu velike nove sinteze poslije sedamdesetih, upravo zato postaje apologijom ideologije tržišne slobode i idealnih tržišnih struktura.

3. Problem simplifikacija i apstrakcija kao nove stare metafizike ekonomske teorije

Valja u kritičkoj analizi poći od temeljnih uvida epistemologije i ontologije ekonomske znanosti, koji su razvijeni napose u okvirima časopisa *Economics and Philosophy* i *The Journal of Economic Methodology* u posljednjih dvadeset godina, jer samo tako i tek tada možemo shvatiti tezu Jacoba Burckhardta, velikog historičara talijanske renesanse, koji je upozorio na problem “užasnih simplifikacija”, demagoških teorija, koje imaju presudnu ulogu u historiji ideja i društvenih zbivanja (Burckhardt, 1943). Schumpeter je slično primijetio da u okviru “*Methodenstreit*” krajem XIX. stoljeća središnji problem ekonomske teorije nije u različitosti teorija, nego u različitim razinama teorijske apstrakcije (Schumpeter, 1954). Danas je jasno da je zapravo u okvirima znanstvenog darvinizma koncem XX. stoljeća preživjela samo vrlo apstraktna ekonomska teorija koja je bila nesposobna shvatiti dubinu, kompleksnost i dugoročnost sadašnje krize. *The Economist*, koji obično podržava neoklasičnu ekonomsku teoriju i neoliberalnu ideologiju, u seriji lucidnih kritičkih opservacija (2010, 2011) došao je do zaključka kako je simplifikacija i neinterdisciplinarna kompleksna analitička sposobnost ekonomistima onemogućila razjašnjenje sadašnje krize i kapitalizma posebno.

Na ovom bismo mjestu mogli ustvrditi kako izvorni grijeh leži već na A. Smithu i njegovoj radnoj teoriji vrijednosti, koja je cijeli ekonomski sustav reducirala na problem radnih sati kao manje-više računovodstvenih kalkulacija. Međutim, na istoj teoriji vrijednosti Marx pokazuje sasvim razvijen smisao za teorijsku apstrakciju. Marxova apstraktna teorija načina proizvodnje, robe i kapitala općenito, eksploatacije i otuđenja zapravo je pokušaj konstruiranja “bogate apstrakcije”. Za nje ga je ekonomija kao znanost više način razmišljanja nego teorija koja je podređena

faktografiji proizvodnje ili pak financija. Od toga polaze sve one teorijske i metodološke analize čitanja Marxova *Kapitala* od Althussera nadalje, pa i žestoka diskusija o logičkoj konzistentnosti i relevantnosti Marxova ekonomskog učenja, posebno teorije vrijednosti (transformacijski problem) i teorije raspodjele kao osnovnih poluga teorije razvoja kapitalizma (problem pada profitne stope i akumulacije). Upravo je Marxova analiza načina proizvodnje ona bogata apstrakcija koja omogućava osmišljavanje njegove kritike političke ekonomije kao kompleksne analize tržišnog društva i kapitalističkog ekonomskog sustava (Kovač, 1987).

Sjetimo se još jednom druge krize ekonomske teorije u sedamdesetim. Marksistički je pristup tada još imao važnu ulogu u kritici neoklasične teorije, posebno u analizi teorije vrijednosti i kapitala. U tadašnjoj diskusiji presudnu ulogu imali su radovi Sraffe, Morishime i neorikardijanaca, pa institucionalna analiza kapitalizma, posebno Dobba, Sweezyja, Mandela i Bravermana (koji ima posebno mjesto i u Strpićevoj knjizi). Sraffina knjiga *Proizvodnja roba* (Sraffa, 1960) zapravo je pokušaj sistematizacije teorije raspodjele koja bi morala spojiti realnu (odnos "radnika" i "kapitalista") i apstraktnu stranu analize (teoriju vrijednosti). Mnogi, kao na primjer B. Horvat, željeli su ponuditi rigoroznu formulaciju teorija relativnih cijena u dinamičnim uvjetima rasta i tehnološkog napretka. U čistoj su teoriji radne cijene zapravo efikasne cijene koje mogu poslužiti kao normativni standard za racionalno određivanje cijena u različitim oblicima robne proizvodnje, pa i u okvirima socijalističkih (ali ne i etatičkih) institucija (Horvat, 1987).

Međutim, takvi pristupi dovode u pitanje samo funkciju kapitala i kamata, a ne i kapitalistički način proizvodnje, žale se tada neki neomarksistički autori (Hunt, Schwartz, 1972). Marksistička analiza nije mogla riješiti tehnički i historijski problem robne proizvodnje kroz transformaciju dvaju sistema cijena, radnih vrijednosti i cijene proizvodnje. Čuveni transformacijski problem zapravo je zamjena teorijskih (logičkih) apstrakcija i historijskih pristupa, simplifikacija je suština tog teorijskog "robnog fetišizma". Slično tome i marksistička kritika neoklasične ekonomske teorije pokazuje kako je to teorija "otuđene ekonomije" (Hunt, Schwartz). Zato i jedna i druga kritika ne nude neku novu jezgru, novu teorijsku paradigmu u Kuhnovu smislu, one više odgovaraju nezadovoljstvu "normalnom" znanošću. Ali to nije dovoljno. Zato sve završava pozivom na mogući povratak političkoj ekonomiji, koja može demistificirati tadašnju ekonomsku teoriju otvaranjem teorijskog polja istraživanja. Međutim, ona ne nudi konstrukciju nove teorije koja bi objasnila prirodu modernog tržišnog društva i samog kapitalizma.

Slično se dešava u okviru treće krize. I ovdje možemo otkriti pokušaj odgovora na presudnu simplifikaciju apstraktne ekonomske teorije. Realna financijska kriza poslije 2007. godine jasno pokazuje kako tržišta, koja djeluju bez regulacijskih okvira, ne produciraju ekonomske ravnoteže, nego sistemsku nestabilnost, ciklič-

nost ekonomskog razvoja i socijalnu disharmoniju. Međutim, vodeća ekonomska teorija ostaje začahurena u apstraktne formulacije dinamičnih stohastičkih modela opće ravnoteže (DSGE) i teorije realnih poslovnih ciklusa, ona apstrahira koncept produkcije i odvaja financijsku od realne ekonomije. A upravo je to osnovni promašaj teorijskog razumijevanja sadašnje krize. Financijska kriza započinje kada financijski sektor putem kreditnih i drugih modernih financijskih instrumenata producira novac koji nema veze s realnom ekonomijom. Izdvojeni financijski sektor, kako pokazuje Minsky, kreira neizdrživu financijsku piramidu toksičnih financijskih instrumenata (Ponzijev sistem), dok likvidnost novčane privrede nestaje i sve to logično vodi u krizu.

Kapitalizmu su potrebne investicije i poduzetnički pothvati, a ne Ponzijeve sheme, pa je samo pitanje vremena i ciklusa kada će se stabilnost tržišnog sistema financijski do kraja destabilizirati (Minsky, 1990). Apstrakcija ekonomske teorije i sada završava u kolektivnoj idejnoj sljepoći da tržišna ekonomija dovodi do društvene harmonije, dok je realnost u fatalnoj krizi. Ako je kejnzijanizam u prvoj krizi ekonomske teorije pokazao da ekonomisti nisu razumjeli uloge financija i monetarne sfere u rješavanju realne ekonomije Velike depresije, sada u Velikoj recesiji očito ne možemo shvatiti kompleksnosti i diverzifikacije svjetske proizvodnje. To je opet ona "otuđena ekonomija", koja u okvirima treće krize pokazuje svoj metafizički karakter i ne nudi moguće rješenje. Konceptualizacija "tržišnih pogreški", kako pokazuje Stiglitz, nije više dovoljna, potreban je novi teorijski zaokret (Stiglitz, 2010).

Ekonomisti već desetljećima griješe na isti način kad vjeruju kako tržišni sustav automatski djeluje u pravcu ekonomske ravnoteže i društvene harmonije, bez obzira na način raspodjele, špekulativno djelovanje financija i cikličke poremećaje. Ta metafizika ekonomske teorije uvijek polazi od simplifikacije i apstrakcije, koje kritičku znanost transformiraju u ekonomsku ideologiju. Izlaz iz toga je najprije u spoznaji da smo na početku XXI. stoljeća, svjesni toga ili ne, još uvijek pod utjecajem ideja XVIII. i XIX. stoljeća. Tako da je projekt otvaranja nove ekonomske paradigme moguć samo na putu premašivanja tih tradicionalnih ideja moderne. Tržišnu ekonomiju i njezinu nevidljivu ruku ne možemo jednostavno potisnuti u zatvorene teorijske sustave. Ono što su ekonomisti previđali jest upravo ta simplifikacija i apstrakcija od realnih odnosa. Postoje različite teorije, postoje i nadmetanja teorija i njihovih načela, ali to ne znači da konkurencija između njih može riješiti problem nesumjernih paradigmi ili pak dovesti do jedinstvene paradigme koja bi mogla objasniti novi karakter sadašnje krize i razvoja kapitalizma. I sada postoji otvaranje prostora, koje neki zovu hermeneutikom, kao otvorena razmjena ideja i pojmova. Upravo to je put koji je otvorio i Strpić u svojoj knjizi, posebno u središtu svoje analize Moderne Normale i matrix-kapitalizma.

4. Teorijske mogućnosti Moderne Normale i matrix-kapitalizma

Osnovno pitanje teorije, pa i političke ekonomije kao znanosti, nije u shvaćanju invarijantnosti značenja (apstraktni teorijski sistemi) ni u jednostavnom empirizmu (razjašnjenju realnosti), nego u razrješavanju distinkcije između logičko-pozitivističkog i kritičkog shvaćanja društvenih zbivanja. Taj pomalo poperovski problem označava demarkaciju između znanosti i metafizike, pri čemu ne pomaže ni kriterij smislenosti ni kriterij verifikacije ako u procesu formiranja znanstvenih otkrića teorijsku kritiku zamjenjuje ideologija. Ako bi taj problem ostao samo unutar teorijskih zbivanja i komunikacije teorijskih zajednica, onda bi bio manji nego što stvarno jest. Međutim, ekonomska teorija kroz svoju epistemologiju apstraktnosti kao simplifikacije upravo vodi ne samo ideologizaciji nego i njezinoj političkoj instrumentalizaciji.

Od toga nije imuna ni epistemologija bogate apstrakcije, o kojoj smo govorili kod Marxa. Razlika je u tome što se pritom politička instrumentalizacija temelji na konceptima holizma i historicizma. Hayek je već odavno upozorio kako su ideje recimo Smitha i Kanta proizvele liberalizam XIX. stoljeća, dok su Hegel i Marx doveli do kolektivizma XX. stoljeća. Ideje, prema tome, u određenom povijesnom kontekstu vode političkim konzekvencijama. Bogate apstrakcije naprosto su epistemološki i sistemski preambiciozne, teoretičari pokušavaju dokučiti cjelinu, a upravo ta cjelina, po Popperu, može biti samo predmet istraživanja, a ne krajnji rezultat nekog teorijskog sistema. Shvaćanje totaliteta nije ni epistemološki moguće, ali na drugoj strani može unositi epistemološku opasnost tranzicije u totalitarnost uma. Hayek je u toj točki zamijetio razliku između analitičkog i teleološkog pristupa u Marxovu projektu razumijevanja ekonomske povijesti kapitalizma i analize robne proizvodnje (Hayek, 1999).

Zašto je to tako važno za našu analizu? Razumijevanje kompleksnosti kroz povijesno (temporalno) i strukturno (sistemsko) uvijek počiva na isključivanju, apstrakcija je, prema tome, više simplifikacija nego model koji uključuje i sažima ono konkretno na nižem nivou povijesnih procesa i funkcioniranja sistema. Ako apstrakcija postane simplifikacija, onda apstraktne strukture, kako kaže Derrida, postaju represivne. Teorije se zatvaraju u ideološku strukturu i postaju političko oruđe u "menadžiranju" stvarnosti. Ako, nasuprot tome, apstraktni pristup želi preuzeti strukturne diferencije, kompleksnost različitosti, onda može postojati samo kao kompleksna metodološka uputa za istraživanja i ništa više. Bogata apstrakcija kao da je riješila problem jer teorijsku apstrakciju kao simplifikaciju zamjenjuje kompleksnim apstraktnim modelom koji preuzima sve relevantne elemente ekonomske realnosti. Međutim, upravo taj pokušaj na kraju nije rješenje, nego samo silazak s vrha teorijske koncentracije na decentralizaciju konkurentnih teorijskih koncepata. Upravo je to točka gdje započinje i Strpićeva konceptualizacija Moderne Normale.

“Moderna Normala” (MN) u Strpićevu kontekstu nije teorijski sistem, nego istraživački projekt, nije pokušaj formiranja nove teorije, nego je više metodologija kako doći do nove političko-ekonomske analize koja bi mogla dati točnije dijagnoze kriza i bolje razumijevanje kapitalističkog sistema od nekih drugih teorijskih pristupa. Time se Strpićev teorijski pokušaj kreće u okvirima već opisanih odgovora na drugu i posebno treću krizu ekonomske teorije.

Autor polazi od izuzetno intrigantnih ideja o načinu razumijevanja modernog društva kroz novi teorijski koncept (MN) da bi time pokazao neke karakteristike strukture i međudjelovanja cikličkih procesa suvremenog kapitalizma, koji metaforično naziva matrix-kapitalizmom. Strpićevo izvođenje MN u drugom dijelu knjige relativno je neovisno o Marxovu pristupu iz prvog dijela. Ako je za autora upravo Marx taj koji “nedostaje”, postavlja se osnovno pitanje može li upravo afirmacija Marxove analize dati nekakav putokaz prema pravoj kritičkoj političkoj teoriji (kritičkoj političkoj ekonomiji). Je li nam potreban povratak Marxovu duhu u onom pomalo romantičnom smislu prve krize ekonomske teorije, kako je to nekoć poželio Samuelson, ili je pak potrebna radikalizacija Marxove kritike političke ekonomije, kako to pokazuje druga kriza? Međutim, Strpić ide dalje od toga, jer svoj teorijski odgovor u biti formira u sklopu treće krize ekonomske teorije koja u velikoj mjeri leži unutar suvremenih pravaca heterodokсне političke ekonomije (Harvey, Garnett, 2008).

Strpićeva pojmovna konstrukcija MN formira se kao “latentni ekvilibrij” različitih ravnoteža, koje polaze od kombinacije niza procesa i otvorenih struktura da bi se cikličkim kretanjem tendencijski kretale prema normalnom stanju. Polazišna ideja uzeta je iz klasične političke ekonomije i teorije vrijednosti koja se formira oko normalne cijene. To je ideja koja je dugo bila u središtu rješavanja “transformacijskog problema”. Konceptualizacija normalne cijene ima u tom kontekstu tri važne pretpostavke: (1) da svi procesi moraju imati oblik cikličkih kretanja, (2) da cikličko njihanje teži ravnoteži tek kao tendencija, (3) da je ravnotežna normala upravo empirijski neuhvatljiva. Logički temelj MN nisu strukture, nego ciklusi, socijetalni i državni, ekonomski i politički, globalni i parcijalni, dugoročni i kratkoročni..., sve je tu u kretanju, dinamika je osnova strukturiranja. Zato više možemo govoriti o “konstruktivnoj destrukciji” (Schumpeter), permanentnoj neravnoteži i nestabilnosti (Minsky); Strpića zapravo i ne zanima neko pravo uspostavljanje ravnoteže i neke relativno stabilne systemske strukture. Sistem ovdje može postojati tek kao “presjek procesa” koji se odvija u cikličkoj dinamici. Strpić time konstruira samo “Prostor”, koji čini osnovu njegova pristupa. Prostor u analitičkom smislu nema nekih posebnih koordinata, više se definira kao “strukturni presjek” vremenskih koridora u kojem se onda odvijaju ti socijetalni, politički i ekonomski ciklusi.

Prostor je u Strpićevoj analizi više kognitivan nego systemski i vremenski realan, u njemu postoje polazne točke velikih teorijskih konceptualizacija: hob-

sovsko-kantovske politike moći i slobode, lokovsko-smitovske individualnosti i zajedničkih interesa, hegelovsko-kejnzijanske nacionalne države i tržišta, valerštejnovsko-brodelovske globalizacije i svjetskog sistema (Strpić, 2010: 202). To je pojmovna mreža koja mora objasniti kako se stvara svijet modernih ravnoteža ili modernih normala, ciklusi su sada samo način kako se taj svijet dinamički konstruira ili “normalizira” oko “inherentno latentne normale”. Taj proces “normaliziranja”, naime, djeluje na proturječan način, kroz “denormalizaciju”, prostor je inherentno nestabilan, kriza je zapravo njegovo normalno stanje.

Naime, pojam krize u znanosti je poznat iz medicinskog jezika i označava stanje organizma kad kritički proces, bolest, postaje nešto objektivno, a zdravlje nešto subjektivno što možemo postići tek aktivizacijom subjekta. Ideja da bolest nije devijacija zdravlja zbog pasivnosti subjekta, nego objektivno stanje koje možemo prevladati aktivnošću subjekta u logici je entropijske paradigme i termodinamičke logike kompleksnih sistema. Politika kao aktivnost subjekta je, prema tome, nešto što je sastavni dio MN i naravno da pritom, u ciklusnim valovima, postoje “dobre” i “loše” politike, dobre i loše vladavine.

Skica MN je, dakle, polje političko-ekonomskog istraživanja, postoji kao način konstituiranja nove političke ekonomije, put do drugačijeg razumijevanja krize i kapitalizma. Naime, ako se od teorijskog pristupa spuštamo na institucionalnu razinu, onda se proces cikličke normalizacije (i denormalizacije) očituje kao zgusnutost oko sistemskih struktura. MN je naposljetku institucionalizacija dinamičkog kompleksnog sistema, punog entropijskih procesa neravnoteže kao inherentnih njegovoj strukturi. Što je zapravo taj kompleksni sistem ako mu damo konkretne vremenske i prostorne dimenzije? To je zapravo kapitalizam i nije posebno iznenađenje da u “pustinji realnoga” kapitalizam definira jedna filmska metafora, kapitalizam postaje “matrix-kapitalizam”.

Pogledajmo još jednom tu filmsku priču koju Strpić koristi kao zaključak svoje analize. Larry i Andy Wachowski nam u filmu *Matrix* postavljaju dilemu izbora, junak filma Neo, naime, izborom pilula bira između realnog i virtualnog svijeta. Vrlo brzo uočavamo kako u matrix-svijetu postoji “matrix-ekonomija”. To je na jednoj strani informatiziran virtualni svijet strojeva, koji planski proizvodi sve što je potrebno za virtualni svijet i njegovu proširenu reprodukciju. Na drugoj strani taj idealni planski svijet bez proturječja nije više po čovjekovoj mjeri. Čovjek u Matrixu nije slobodan, autonoman subjekt koji ima mogućnosti izbora, njega determiniraju tehnologije za proizvodnju virtualnog svijeta. Realnost time postaje imaginarna i *vice versa*. Štoviše, tom su društvenom matrix-imperiju potrebni ljudi da bi iz njih crpio energiju za preživljavanje informacijskih strojeva. Ljudi ovdje služe kao energijski materijal za stvaranje virtualnog svijeta, postoje zato da bi mogli živjeti kao virtualna Jastva. “Matrix-ekonomija” zapravo je suvremeni oblik fiziokratskog po-

gleda na svijet, umjesto funkcije zemljišta tu su ljudska tijela, umjesto nestabilnog tržišta imamo idealni input-output model proizvodnje, umjesto slobode ljudskog izbora imamo dehumanizirani virtualni svijet koji briše granicu između realnog i imaginarnog.

Djelovanje “matrix-ekonomije” u biti nas postavlja u vrijeme prije moderne, politička ekonomija “matrix-kapitalizma” zapravo je ekonomija netržišne ekonomije. To znači da i ne može djelovati po principima MN, koja polazi od cikličke logike tržišnih “neravnotežnih uravnoteženja”. “Matrix-ekonomija” zapravo je samo druga strana informacijskog kolektivizma, stare priče o planiranju budućnosti, o sposobnosti razuma da poboljša stvari i rezultate ranijih individualnih pristupa. Smith i škotska škola političke ekonomije odavno su upozorili na važnu stranu tržišnog društva, na nastojanje pojedinaca da u međusobnoj interakciji stvore nešto što je više od puke društvene sume pojedinih radova. Taj svijet njihove “nevidljive ruke” zapravo je virtualna snaga tržišta kao kompleksnog sistema. Ali upravo tu postoji važna razlika, “matrix-ekonomija” je netržišno društvo, ona predstavlja ili pred- ili postkapitalističku ekonomiju. “Matrix-ekonomija”, prema tome, nije “matrix-kapitalizam”.

Što je onda “matrix-kapitalizam” koji u Strpićevoj teorijskoj analizi zauzima tako važno mjesto? Matrix-kapitalizam tu postoji kao metafora za virtualni kapitalizam. Virtualnost kapitalizma proizlazi ili iz financijskog sustava (kasino-kapitalizam Susan Strange), ili iz sustava prevladavajućeg intelektualnog kapitala (Vercelloneov kognitivni kapitalizam), ili pak iz kapitalizma negativne matrice (četiri točke radikalnih neravnoteža kod Strpića), kad se u okviru MN u radikalnoj neuravnoteženosti gubi prostor političkoga, individualnoga, moderno-svjetskoga ili pak privredno-nacionalnoga. “Matrix-kapitalizam” je, prema tome, za Strpića metafora kriznog društvenog stanja, to je slika kapitalizma na negativnoj matrici MN, to je “denormalizirani, demodernizirani polutotalitarni” sistem. Virtualni kapitalizam, prema tome, nije na putu prema normalizaciji, nije sistem “transcendentalnog”, “dinamičkog latentnog ekvilibrija”, nego je to sistem radikalnih neravnoteža i prikriivenih proturječja, varijanta katastrofalnog kapitalizma kao političkog projekta koji nema budućnosti.

Strpićeva skica “Moderne Normale” i “matrix-kapitalizma” na pojmovnoj razini otvara mnoga važna pitanja. Koncept MN može postojati kao skica, osnova za nužna daljnja fundamentalna istraživanja, prema tome kao istraživački program; međutim, njegov teorijski domet daleko je veći ako ga povežemo s načinom na koji se formiraju kompleksne dinamičke institucionalne strukture. Koncept MN, naime, naposljetku mora svoje cikluse i dinamičko procesiranje dovesti do unutrašnjih dugoročnih i relativno stabilnih struktura, a krajnji domet toga zapravo su kompleksni nelinearni nedeterministički dinamički sistemi. MN bismo mogli, prema tome,

više vezati uz institucionalnu analizu i sistemski pristup. Velike nelinearne mreže različitih političko-ekonomskih, nacionalnih i globalnih, korporativnih i tržišnih... odnosa i subjekata pune su povratnih sprega, međusobne kauzalnosti i sistemske neizvjesnosti, sadrže čitavu logiku upravo one dinamike koja postoji kod MN. Time bismo mogli riješiti i problem sistemske analize koja se povezuje s razumijevanjem kapitalizma koji naposljetku ipak postoji kao sistem. "Matrix-kapitalizam" nije samo filmska metafora, nego je upravo sistem, nova moderna "nevidljiva ruka" koja funkcionira kao totalitet na totalitaran način. Njegov je problem upravo u tome kako unutar njega razumjeti povezanost netržišne "matrix-ekonomije" i paratržišnog "matrix-kapitalizma".

5. Kraj kao početak, kapitalizam na teorijskom povratku Marxu

To nas naposljetku dovodi do problema razumijevanja kapitalizma, o čemu ovisi sama svrha koncepta MN i "matrix-kapitalizma". Kapitalizam je, znamo, "boga-ta apstrakcija". Ekonomski historičari, poput Pirennea, pa i Braudela, kapitalizam su vezali uz proces akumulacije bogatstva i kompleksni novčani i trgovački sustav gradskih ekonomija. Wallerstein i njegov teorijski krug razvoj kapitalizma objašnjavaju svjetskim sistemom globalnih tržišta i trgovine. Weber se oslanja na duhovnu stranu racionalnosti i poduzetništva. Slično tome, Schumpeter, Sombart i Rostow svoju klasifikaciju kapitalizma zasnivaju na tehnološkom i privrednom rastu. Hilferding ga povezuje s kreditnim sistemom i industrijalizacijom. Smith je bio impresioniran razvojem robne proizvodnje, Marx je u njoj vidio proturječan način eksploatacije i fetišizacije... Taj ovlašni mali historijat teorijskog razumijevanja kapitalizma pokazuje kako kapitalistički sistem zapravo povezuje s načinima generiranja akumulacije bogatstva i privrednog rasta, financijskim kapitalom i kreditnim sistemom, s tržištem i nejednakom raspodjelom, otuđenjem i eksploatacijom. S povijesnog je aspekta bitno da kapitalizam nema niti jedinstvene putanje razvoja niti jednoznačne povijesne institucionalne sistemske strukture.

Za razumijevanje kapitalizma bitna je upravo njegova kompleksnost, raznovrsnost i sposobnost dinamičkog prilagođavanja. To je suprotno stajalištu da je razvoju kapitalizma svojstvena tendencija da se na određenoj razini apstrakcije uspostavi kao singularan sistem, nešto što bismo mogli nazvati zajedničkim temeljem kapitalizma. Bez obzira na to pristajemo li na dinamiziranje cikličkih ravnoteža (MN) bez prave institucionalne strukture ili pak na teoriju kompleksnih institucionalnih političko-ekonomskih sistema, rezultat je naposljetku jednako problematičan. Najprije nemamo jasnu sliku o tome što zapravo determinira kapitalizam, a zatim uviđamo da različite nacionalne institucionalne konfiguracije u modernoj povijesti kapitalizma ne tendiraju sistemske homogenizaciji i razvojnoj konvergenciji, nego diverzifikaciji i divergenciji.

Bez obzira na globalnu neoliberalnu ideologiju vašingtonskog konsenzusa, svijet nije završio u jedinstvenom postmodernom toku (Bauman, 2000) niti je sadašnja kriza pokazala da sve institucionalne promjene i antikrizne politike djeluju u istom pravcu (Molle, 2011). Mi nismo na kraju povijesti, nego na granici na kojoj vrijeme i prostor više ne možemo tretirati kao neutralne parametre, nego kao međuovisne kategorije, budućnost je pluralna i jedino što u razvoju kapitalizma možemo uočiti jest upravo kraj njegove završenosti – ako je ikad postojala.

Čitava komparativna analiza kapitalističkog sistema dokazuje da neka sintetička taksonomija kapitalizma nije moguća, a diskontinuiteti modernog kapitalizma, osobito poslije sadašnje krize, pokazuju da institucionalna komplementarnost dovodi do različitosti oblića kapitalizma unutar posebnih modaliteta, ali i između različitih modela kapitalizma. Možemo, prema tome, naći modalitete unutar kontinentalnog (njemačkog, skandinavskog, mediteranskog...) tipa kapitalizma (Streeck, Thelen, 2005) ili pak između američkog i kineskog tipa kapitalizma (Boyer, 2011). Naravno da možemo naći i različite teorijske pristupe (teorija regulacije, sistemska teorija, institucionalna teorija, historijska škola i slično).

Polanyi je odavno upozorio na dvojno kretanje kapitalističkih struktura, jedno prema slobodnom tržištu, drugo prema državnoj regulaciji (Polanyi, 1957). Ne radi se o pravcu institucionalne supstitucije, nego o komplementarnosti, jer više tržišta znači i više regulacije, kao što je svaki veliki ciklus kapitalističkog razvoja doveo ne samo do novih institucionalnih aranžmana nego i do različitih pobjednika između država na razini svjetske ekonomije. U tom okviru postoje, barem iz evropskog obzora, dvije razvojne institucionalne dvojbe. Kakav će biti razvoj njemačkog kapitalizma koji postaje dominantan u okviru EU-a i “zapadnog kapitalizma” (Streeck, 2009) te kakav će biti kineski kapitalizam u okviru svjetske promjene hegemonije i osmišljavanja “azijskog kapitalizma” (Arrighi, 2007).

Arrighi u svom kapitalnom djelu o razvoju kapitalizma u dugom XX. stoljeću analizira tri hegemonije, uspon kapitala kroz genezu visokih financija, i pokazuje kompleksnu dijalektiku države i korporativnog kapitala, tržišta i plana. Za sve dosadašnje prijelaze hegemonija i velikih institucionalnih promjena bila su karakteristična duga razdoblja sistemskog kaosa, vojnih ciklusa i političko-ideoloških blokada. Je li put prema “dobrom kapitalizmu” sada već otvoren i hoće li razdoblje promjena biti kraće i manje dramatično nego prije, ostaje otvorenim pitanjem za sve moguće aktere drame budućnosti koja je već započela.

Sve ovisi o institucionalnoj i cikličkoj elastičnosti promjena kapitalizma. To je upravo ono na što je Marx upozorio, ali su ga pritom mnogi loše razumjeli i zato nam možda nedostaje, kako pokazuje Strpić. Marx je, naime, ukazao upravo na povezanost sistemskih promjena, krize kao smetnje u ekonomskoj integraciji sistema i ugroženosti subjekta zbog problema socijalne dezintegracije i krize političke legi-

timnosti. Marx nije razvio teoriju kapitalizma, ali je postavio okvire kako analizirati kapitalistički način proizvodnje putem robne proizvodnje i kapitala. Na ovom mjestu mogu naposljetku izložiti samo sažetak svoje stare analize Marxova načina proizvodnje za koju mi se i danas čini da je zadržala punu relevantnost i za analizu modernog kapitalizma i za razumijevanje Strpićeva teorijskog pristupa.

Naime, Marx govori o kapitalističkom načinu proizvodnje iz aspekta “idealnog presjeka”, što bi se moglo u analogiji s teorijom vrijednosti i normalne cijene (iz čega Strpić izvodi konceptualizaciju MN) izraziti u sistematizaciji načina proizvodnje i njegovih povijesnih artikulacija. Način proizvodnje kod Marxa možemo rekonstruirati najprije kao “način života”, cjelinu oblika društvenih proturječja i različitih egzistencijalnih određenja (sjetimo se Lefebvrea i njegova shvaćanja kapitalizma kroz dimenziju otvorenog prostora različitosti, Lefebvre, 1982). S druge strane, način proizvodnje poima se kao apstraktno teorijski sistem (“razumna apstrakcija”, “idealni presjek”, “logička struktura”...) koji omogućuje kako povezanost predmeta i metode kritike političke ekonomije tako i povezanost političke ekonomije i povijesnog razvoja. Stoga sam zaključio da iz Marxova shvaćanja načina proizvodnje “možemo izvesti tezu da je način proizvodnje ujedno predmet, sadržaj i metoda, oblik dijalektičkog prikaza političke ekonomije, da je, ukratko, središnje određenje njenog teorijskog polja” (Kovač, 1987: 55). Kod Marxa možemo naći heuristički nadasve plodan sistemski način povezivanja apstraktnoga logičkog razvoja kategorija (robe i kapitala općenito) s povijesnim (kapitalističkim) razvojem.

Marx tako govori o “povijesnim pretpostavkama” i “probojnim točkama” kapitalizma, njihova povezanost ukazuje na funkcionalno reproduktivne postavke određenog načina proizvodnje, dok probojne točke određuju različite institucionalne oblike promjena. U nešto kompleksnijem modelu teorije razvoja kapitalističkog načina proizvodnje možemo naći probojne točke koje institucionalno odgovaraju starom načinu proizvodnje, a djeluju u novom (takav je primjer novčane rente u Marxovoj analizi), ili pak probojne točke funkcionalno odgovaraju starom i imaju institucionalni oblik novog načina proizvodnje (na primjer kooperativne radničke tvornice, v. Marx, *Kapital* III, 373). Marxova konstrukcija načina proizvodnje kao apstraktno teorijskih sistema uključuje i logiku povijesnih institucionalnih promjena (Kovač, 1987: 250-251). Za razliku od onog Marxa koji prema pojmovnom polju MN “nedostaje”, barem *taj* Marx odavno “postoji”. No osnovno je pitanje kako nam takva njegova analiza, osim nekih teorijskih nalaza u okviru historije političko-ekonomskih ideja, može danas koristiti. Čini se da je Samuelson one davne 1970. godine ipak bio u pravu. Marx danas postoji više kao metafora, teorijska kulisa, a manje kao teorijsko polazište za novu kritičku teoriju modernog kapitalizma.

Jacques Bidet je možda jedini koji je u posljednjih nekoliko godina ponudio veliku teorijsku sintezu “opće teorije moderne”, pojmivši meta-strukturu kao novo

polazište teorijskog diskursa o kapitalizmu. Njegova rekonstrukcija Marxova *Kapitala* i razumijevanje meta-strukture polaze od dvostruke dimenzije kapitalizma, ujedno i robno-tržišne i organizacijske, dakle cikličke u smislu Strpićeve MN i institucionalne u obliku matrix-kapitalizma. Kapitalizam, dakle, postavlja i tržište i organizaciju, dinamiku i strukturu, kao kompleksni sistem koji u sebi nosi i samoregulacijski proces (autopoetičnost) i svoju entropijsku destrukciju. Bidet to naziva “dvama oblicima razumsko-umne koordinacije”, dvama posredovanjima koja oblikuju dva moderna klasna sustava. Tržište kao liberalni “individualni kontraktualizam”, a organizacija kao socijalni sustav planske, kolektivističke “centralne ugovornosti”. U matrici meta-strukture koja polazi od teorijske rekonstrukcije Marxa i dovodi do repozicioniranja novog “društvenog ugovora” između dvaju posredovanja tržišne i institucionalne strukture kapitalizma, možda lakše sagledavamo značenje i domet onoga što je želio pokazati i Strpić svojom iznimno dojmljivom slikom MN i matrix-kapitalizma. Preobrazba meta-strukture u strukturu, “bogate apstrakcije” na višoj razini općenitosti u odnosu na konkretni “sistem svijeta” kao problem koordinacije prostora države-nacije i svjetske državnosti (globalne ekonomije)..., to je zapravo put teorijske analize koji može povezati i Strpićevo otvoreno pitanje kritike diskursa moderne političke ekonomije i Bidetovo shvaćanje kritičke teorije kao drugačije shvaćanje politike (na tom temelju, naime, “etika diskursa priziva etiku borbe”, v. Bidet, 2008: 20).

Naposljetku, valja spomenuti i posljednji argument svake teorijske analize. Ideje su snažnije nego što mislimo, upravo ideologizacija, politička instrumentalizacija i simplifikacija ekonomskih teorija može imati presudan utjecaj ne samo na tokove mišljenja o društvu nego i na djelovanje političko-ekonomske prakse. Strpićev izuzetno kompleksan i interdisciplinarni pristup na tom je putu postavio okvire intelektualnih promišljanja modernog društva, kapitalizma i njegove krize na razinu na kojoj ćemo dugo moći uživati u njegovim analitičkim bravurama opisa kriznih tendencija. Prijedlozi objašnjenja i promjene su, prema tome, zajednički zadatak, autor je dao bogatu skicu teorijskih argumentacija, posebno u vidu “Moderne Normale” i “matrix-kapitalizma”, koje bitno pridonose tome da se moguće granice sadašnjeg “kasnog kapitalizma” (Mandel) podvrgnu opipljivom testu, možda i pod cijenu napuštanja stare evropske moderne. *Noblesse oblige*.

LITERATURA

- Amable, B., 2003: *The Diversity of Modern Capitalism*, Oxford UP, Oxford.
- Arrighi, G., 2007: *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-first Century*, Verso, London.

- Arrighi, G., 2009: *Dolgo dvajseto stoletje, Kapitalizem, denar in moč*, Založba Sophia, Ljubljana.
- Bauman, Z., 2000: *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Bidet, Jacques, 2008: *Opća teorija moderne. Teorija prava, ekonomije i politike*, Disput, Zagreb (bibl. "Čari političkoga").
- Boettke, P. J., Luther, W. J., 2009: *The Ordinary Economics of an Extraordinary Crisis*, Working Paper, Mercatus Center, George Mason University.
- Boyer, R., 2011: *Les capitalistes détruisent-ils le capitalisme*, Economica, Pariz.
- Burckhardt, J., 1943; *Reflections on History*, Allen&Unwin, London.
- Centeno, A. M., Cohen, H. N., 2006: *Global Capitalism, A Sociological Perspective*, Polity Press, Cambridge.
- Eagleton, T., 2011: *Why Marx Was Right*, Yale UP, Yale (usp. *Zašto je Marx bio u pravu?*, Ljevak, Zagreb, 2011).
- Financial Times*, 2009: *The Future of Capitalism, The Big Debate*, London, 12. 5. 2009.
- Harvey, J. T., Garnett, R. F. (ur.), 2008: *Future Directions for Heterodox Economics*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Hayek, F. A., 1999: *Kontrarevolucija nauke. Istraživanje o zloupotrebi razuma*, CID, Podgorica.
- Horvat, B., 1987: *Radna teorija cijena i neki drugi neriješeni problemi ekonomske teorije*, Rad, Beograd.
- Hunt, E. K., Schwartz, J. G., 1972: *A Critique of Economic Theory: Selected Readings*, Rex Press, Middlesex.
- Kovač, B., 1987: *Način proizvodnje i kritika političke ekonomije*, Naše teme, Zagreb.
- Kovač, B., 2009: Uloga novca u metastrukturnoj promjeni tržišnog društva i globalna financijska kriza, *Politička misao* (46) 3: 39-68.
- Krugman, P., 2009: How Did Economists Get it so Wrong?, *New York Times Magazine*, New York, 6. 9. 2009.
- Lefebvre, H., 1982: *Preživljavanje kapitalizma, Reprodukcija proizvodnih odnosa*, Svjetlost, Sarajevo.
- Marx, Karl, 1974-1977: *Kapital I-III, MED*, Prosveta/Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd.
- Minsky, H., 1990: *Stabilizing an Unstable Economy*, Longmans, London.
- Molle, W., 2011: *European Economic Governance, The quest for consistency and effectiveness*, Routledge, London.
- O'Hara, P. A., 2008: *Principles of Institutional Evolutionary Political Economy: Major Concepts and Applications to the Contemporary World*, Routledge, New York.
- Polanyi, K., 1957: *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston.

- Quiggin, J., 2010: *Zombie Economics, How dead ideas still walk among us*, Princeton UP, Princeton.
- Reinhart, C. M., Rogoff, K. S., 2011: *This Time is Different, Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton UP, Princeton.
- Robinson, J., 1972: The Second Crisis of Economic Theory, *American Economic Review*, vol. LXII.
- Roubini, N., Mihm, S., 2010: *Crisis Economics, A Crash Course in the Future of Finance*, Penguin Press, New York.
- Schumpeter, P., 1942: *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Row, New York.
- Schumpeter, P., 1954: *History of Economic Analysis*, Oxford UP, New York.
- Sraffa, P., 1960: *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge UP, Cambridge.
- Stiglitz, J. E., 2010: *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*, W. W. Norton, New York.
- Streeck, W., 2009: *Re-Forming Capitalism, Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford UP, Oxford.
- Streeck W., Thelen, K., 2005: *Beyond Continuity. Institutional Change in Advanced Political Economies*, Oxford UP, Oxford.
- Strpić, D., 2010: *Karl Marx i politička ekonomija Moderne*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Disput, Zagreb (bibl. "Luča").
- Sweezy, P., 1942: *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York.
- Thatcher, M., 2007: *Internationalization and Economic Institutions – Comparing Economic Experiences*, Oxford UP, Oxford.
- Varoufakis, Y., Halevi, J., Theocarakis, N. J., 2011: *Modern Political Economics, Making sense of the post-2008 world*, Routledge, London.

Bogomir Kovač

POLITICAL-ECONOMIC CRISIS OF CAPITALISM
AND THE CRISIS OF ITS ECONOMIC THEORY

Summary

The author demonstrates the non-existence of a consistent theory of market and of the modern capitalist system. Only a conceptual analysis is possible which is more revealing of the methodologies of various theoretical trajectories and

a comparative analysis of different viewpoints and theoretical contradictions in relation to historical reality. The fundamental theoretical accomplishment of Strpić's analysis is that it offers a fertile core of clarification of market society and capitalism. The search for modern political economy opens up three aspects of the crisis of capitalism and of its economic theory. The political strategy of *laissez faire* in the beginning of the 20th century brought about the Great Depression (1929-1933), and the theoretical and political turn to Keynesianism (1936). In the 1970s the great stagflation (1971-1980) cleared the path for the neo-liberal theoretical counterrevolution (1972). In the period of the Great Recession (2007-2012) the necessity is imposed on us of a new theoretical turn in the direction of anti-neo-liberalism. Market economy and its invisible hand cannot be simply suppressed into closed out theoretical systems; the economists overlooked precisely this simplification and abstraction from real relations. Strpić's theoretical project of the Modern Normal and matrix-capitalism makes it possible to read in a new way the incommensurability of theoretical paradigms, not as a unified theory but as a developmental project which is prerequisite for explaining the character of the present crisis and the dynamic development of the modern transformation of capitalism.

Keywords: criticism of political economy, capitalism, crisis of economic theory

Kontakt: **Bogomir Kovač**, Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana. E-mail: bogomir.kovac@ef.uni-lj.si